

Development of foil fencing with particular emphasis on judging methods

Rozwój szermierki na florety ze szczególnym uwzględnieniem sposobów sędziowania

Andrzej Witkowski*, Radosław Muszkieta**, Leszek Jarosławski***

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

**Uniwersytet WSB Merito w Poznaniu

***Klub Sportowy WARTA Poznań

Najpiękniejszym zadaniem szermierki jest rozwijanie zarówno sprawności ciała, jak i ducha
(J. Lafaugère)

Streszczenie

W artykule syntetycznie przedstawiono historię walk ludzi z użyciem białej broni, a także początki działalności o charakterze sportowym, które zaobserwowano już w starożytnym Egipcie, wyprzedzające o ponad 400 lat igrzyska w antycznej Grecji.

Opisano rozwój sztuki szermierczej od turniejów rycerskich do współczesnej szermierki sportowej, sygnalizując ważne wydarzenia, które wpłynęły na rozwój fechtunku:

- wprowadzenie floretu jako nowego rodzaju broni,
- wprowadzenie maski szermierczej,
- wprowadzenie aparatu elektrycznego do wspomagania pracy sędziego.

Scharakteryzowano rolę sędziego we współczesnej szermierce sportowej oraz szczegółowo opisano sposoby sędziowania we florecie: od okresu stosowania tzw. floretu zwykłego (z udziałem pięciu sędziów) do czasów współczesnych, czyli stosowania aparatu elektrycznego, weryfikacji video i zastąpienia słownej analizy akcji szermierczej odpowiednimi gestami rąk.

Na zakończenie krótko scharakteryzowano szermierkę jako dyscyplinę sportową, w której ważną rolę pełnią zarówno fizyczne, jak również intelektualne i psychiczne cechy zawodników oraz opisano walkę szermierczą jako swego rodzaju grę intelektualną rozgrywaną między dwoma zawodnikami-przeciwnikami, w której istotne znaczenie ma inteligencja i twórcze myślenie.

Słowa kluczowe: szermierka, biała broń, floret, sędzia, sędziowanie

Abstract

The article provides a concise overview of the history of combat using bladed weapons, as well as the origins of sporting activities, which were already observed in ancient Egypt, predating the ancient Greek games by more than 400 years.

It describes the development of the art of fencing from knightly tournaments to modern competitive fencing, highlighting important events that influenced the development of fencing:

- the introduction of the foil as a new type of weapon,
- the introduction of the fencing mask,
- the introduction of electrical equipment to assist the referee.

The role of the referee in modern sport fencing is characterised and the methods of refereeing in foil fencing are described in detail: from the period of using the so-called ordinary foil (with five referees) to modern times, i.e. the use of electrical apparatus, video verification and the replacement of verbal analysis of fencing actions with appropriate hand gestures.

Finally, fencing is briefly characterised as a sport in which the physical, intellectual and mental qualities of the competitors play an important role, and fencing is described as a kind of intellectual game played between two competitors-opponents, in which intelligence and creative thinking are of great importance.

Keywords: fencing, white weapon, foil, referee, refereeing

Walka, czyli zmaganie się z przeciwnikiem, towarzyszy ludzkości od czasów prehistorycznych, jest elementem kształtującym wartości, umiejętności i rozwój duchowy, a także ma wpływ na losy narodów i rozwój cywilizacyjny. Ludzie walczyli ze sobą z najróżniejszych powodów, np. obrony, podbojów czy rozstrzygania sporów. Przez dziesiątki stuleci biała broń była jedyną formą broni, a sztuka posługiwania się nią była przede wszystkim umiejętnością praktyczną, przydatną w działaniach bojowych. Do białej broni zalicza się między innymi: sztylety, kindżały, bagnety, włócznie, miecze, rapiery, szpady, szable, florety (Czajkowski 1968, 2006, 2010; Łuczak 2002, 2016; Morys 2006), jak również drewniane palcaty używane np. starożytnym Egipcie (Bazarewicz 1975; Czajkowski 2006, 2010; Łuczak 2016; Morys 2006) czy kije bambusowe stosowane w Japonii jako broń ćwiczebna do walki znanej jako *kendo*. Do tego rodzaju broni zalicza się też szermierczą broń sportową. Już w czasach starożytnych stosowano ćwiczenia przygotowujące do walk bojowych oraz do wydarzeń, które według dzisiejszej nomenklatury można określić jako sportowe zawody szermiercze. Działalność szermierczą o charakterze sportowym odnotowano w starożytnym Egipcie, która wyprzedziła o ponad 400 lat pierwsze igrzyska w antycznej Grecji (Bazarewicz 1975; Czajkowski 2006, 2010). Świadczą o tym malowidła odkryte w świątyni Medinet Habu w Górnym Egipcie, zbudowanej przez Ramzesa III ok. 1190 lat p.n.e. (Bazarewicz 1975; Czajkowski 2002, 2006, 2010; Łuczak 2016). Na podstawie malowideł można wnioskować, że walki odbywały się przy użyciu drewnianych palcatów w ramach rywalizacji o charakterze sportowym, o czym świadczy między innymi obecność sędziego wyposażonego w dwie chorągiewki (zielona i czerwona). Walczący mieli osłony na twarzach, stanowiące pierwowzór masek stosowanych we współczesnej szermierce sportowej (Bazarewicz 1975; Czajkowski 2002, 2006, 2010; Morys 2006).

Walka jest sposobem rozwiązywania konfliktów (Szwarc 2008) przez wykazanie wyższości nad przeciwnikiem, zgodnie z przyjętymi regułami. W działalności sportowej, walka, w przeciwieństwie do gry (gier), prowadzi do definitywnego rozstrzygnięcia konfliktu – musi zakończyć się albo zwycięstwem, albo porażką.

Jako społeczeństwo jesteśmy bardzo przywiązani do tradycji europejskiej i chcemy ją poznawać jak najlepiej. Jednym z elementów naszego dziedzictwa kulturowego jest sztuka władania białą bronią, a przede wszystkim całokształt wzorów kulturowych związanych z fechtunkiem. Do dziś szermierka powszechnie kojarzy się z rycerskością, elegancją i honorem. To właśnie z zasad rycerskich wywodzi się podstawowa zasada współczesnego sportu – *fair play*.

Już starożytni Grecy dziękowali bogini zwycięstwa Nike za odniesione zwycięstwa, wystawiając jej pomniki. Szczególnie sportowców powinna zainteresować statua Nike z Olimpii (Zdj.1), odnaleziona w roku 1875 i zrekonstruowana przez rzeźbiarza Richarda Grüttnera w roku 1883 (<https://wilcoxcollection.ku.edu>). Jest to najstarszy posąg Nike w sztuce greckiej, wykonany z marmuru (ok. 420 p.n.e.) przez rzeźbiarza Paioniosa z Mende jako wotum Messeńczyków i Naupaktyjczyków po zwycięskiej bitwie nad Spartą. (Kozłowski 1966, Kopaliński 2003, Rachet 2006). Rzeźba obecnie znajduje się w Muzeum Archeologicznym w Olimpii.

Zdj. 1. Nike z Olimpii (rzeźbiarz: Paionios z Mende ok. 420 p.n.e.)

Od turniejów rycerskich do szermierki sportowej

W średniowiecznej Europie nastąpił rozkwit sztuki szermierczej za sprawą turniejów rycerskich (Czajkowski 1968, 2006; Zabłocki 2015; Korczyński 2016), wywodzących się z ćwiczeń typowo wojskowych, stanowiących przygotowanie do działań bojowych. Trzeba też pamiętać, że turnieje rycerskie spełniały bardzo ważną rolę, a mianowicie stanowiły formę kulturalnej rozrywki, były wspaniałym widowiskiem, wymagały dużej sprawności fizycznej od walczących rycerzy, jednocześnie rozwijając sztukę władania białą bronią. Ceremoniał turniejowy, zapoczątkowany we Francji (Korczyński 2016), promieniował na całą Europę; zaczęły powstawać traktaty opisujące sposób przeprowadzania turnieju. Już wtedy spośród uczestników turnieju wybierano rycerza odznaczającego się dużym zaufaniem, którego – używając współczesnego nazewnictwa – można określić jako sędziego (Czajkowski 2006, Łuczak 2002). Miał on prawo do przerywania walki, gdyby było zbyt niebezpiecznie. Walka turniejowa miała na celu pokonanie przeciwnika, a nie jego zabicie, chociaż było wiele ofiar. Turnieje były organizowane dla uświetnienia ważnych wydarzeń państwowych czy prywatnych (np. traktat pokojowy, zjazd, ślub). Z kroniki Jana Długosza wynika (Łuczak 2016), że w Polsce turnieje rycerskie odbywały się już za czasów Kazimierza Wielkiego i Władysława Jagiełły, a europejską sławą okryli się tacy rycerze jak Dobek z Oleśnicy czy Zawisza Czarny, których sława przetrwała do czasów współczesnych. Oznacza to, że turnieje rycerskie można uważać za swego rodzaju pierwowzór sportowych zawodów szermierczych.

Jak z powyższego wynika, sztuka władania białą bronią towarzyszy człowiekowi od zamierzchłych czasów, stale podlegając doskonaleniu.

Znaczącym krokiem w rozwoju szermierki było wprowadzenie w XVII wieku floretu jako nowego rodzaju broni (Czajkowski 1968), w tym wypadku broni ćwiczebnej, przygotowującej do rzeczywistej walki. Floret został opisany już w Wielkiej Encyklopedii Francuskiej (1787) w tomie nr 4 pod hasłem **Szermierka**: *Florety są rodzajem białej broni, używanym w ćwiczeniach szermierczych; mają płaski brzeszczot, zakończony galką, która jest pokryta kilkoma warstwami skóry w celu zapobieżenia możliwości ranienia przeciwnika podczas ćwiczeń; z drugiej strony mają drewniany uchwyt, zwykle pokryty sznurkiem, metalową głowicę i prosty albo wypukły kosz.* (Czajkowski 1968, 2006, 2010; Łuczak 2025). W związku z tym, że w pierwszych latach uprawiania szermierki na florety nie znano jeszcze masek, ze względów bezpieczeństwa znacznie ograniczono pole trafienia do prawej górnej części tułowia oraz ograniczono wachlarz możliwych działań (np. nie zalecano stosowania pchnięcia wyprzedzającego, uprzywilejowane były natarcia), które wykonywano bardzo wolno, ostrożnie. To skutkowało tym, że ówczesna szermierka na florety miała formę bardzo stylizowaną, niemal sztuczną, gdzie głównie doceniano piękno ruchu, postawę, dworskość zachowania.

Wprowadzenie maski szermierczej przez La Boissiere'a (ok. 1780) (Czajkowski 2006, 2010; Łuczak 2025) i jej stopniowe upowszechnienie (pomimo początkowego oporu) – było wielką rewolucją, skutkowało stopniowym doskonaleniem sztuki szermierczej poprzez zwielokrotnienie rodzajów stosowanych działań szermierczych oraz zwiększenie ich szybkości. Stosowanie masek umożliwiło bezpieczne prowadzenie wielu walk ćwiczebnych przy jednoczesnym eliminowaniu działań, których celem było piękno i finezja wykonywanych ruchów. W ten sposób stopniowo, pod koniec XVIII wieku coraz wyraźniej dało się zauważyć nowy kierunek rozwoju szermierki – szermierka jako rozrywka, sztuka, sport. W tym względzie trzeba docenić działalność włoskiego fechtmistrza Domenico Angelo (1717 – 1802), który studiował w Paryżu i tam uczył się szermierki, a jako fechtmistrz nauczał w Londynie, gdzie

wydał swoje głośne dzieło (1763) pt. *Szkoła szermierki wraz z ogólnymi objaśnieniami głównych pozycji i postaw właściwych tej sztuce* (franc. *L'École des armes avec l'explication générale des principales attitudes et positions concernant l'escrime*) (Łuczak 2025).

Domenico Angelo, oprócz nurtu bojowego szkolenia szermierczego jako jeden z pierwszych rozwijał nurt rekreacyjno-sportowy (Czajkowski 2006, 2010, Łuczak 2025, Morys 2006). Co ciekawe, zachęcał też panie do uprawiania szermierki, przede wszystkim aktorki. Nurt ten stopniowo nabierał siły z początkiem XIX wieku, rozwijał się w drugiej połowie XIX, a szczególnie na przełomie XIX i XX wieku można już mówić o początku współczesnej szermierki sportowej. To ostatecznie zostało potwierdzone przez włączenie szermierki do programu pierwszych nowożytnych igrzysk olimpijskich w roku 1896 w Atenach. Do dzisiaj szermierka jest jedną z pięciu dyscyplin sportowych rozgrywanych na wszystkich współczesnych igrzyskach olimpijskich, od Aten (1896) do Paryża (2024).

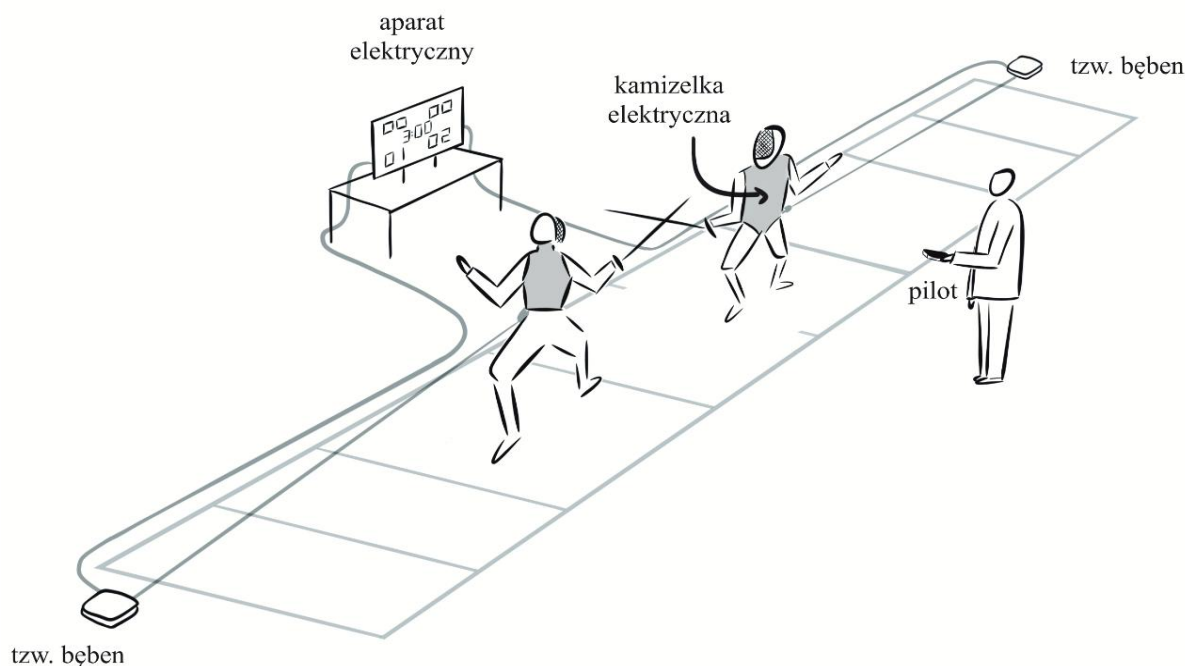
Pod koniec XIX wieku - ze względów bezpieczeństwa i ze względu na potrzebę rywalizacji sportowej (organizowania zawodów szermierczych), w tym na potrzebę opracowania zasad rozstrzygania walk, czyli sędziowania - w szermierce zaczęto wprowadzać pewne zasady umowne, np. pierwszeństwo natarcia przed przeciwnatarciem czy pierwszeństwo odpowiedzi przed ponowieniem lub powtórzeniem (Czajkowski 1968). Inny rodzaj pierwszeństwa: obejście chwytu klingi w stosunku do nieudanego działania na żelazo. Te zasady obowiązują do dzisiaj.

Kolejnym krokiem, podnoszącym prestiż szermierki jako nowoczesnej dyscypliny sportowej, było utworzenie Międzynarodowej Federacji Szermierczej (*Fédération Internationale d'Escrime FIE*) w roku 1913 w Gandawie jako ponadnarodowej organizacji zajmującej się tworzeniem regulaminów i zasad rozgrywania zawodów w szermierce. Warto przypomnieć, że pierwszy regulamin zawodów szermierczych został przyjęty przez Międzynarodowy Kongres Narodowych Komitetów Olimpijskich, który odbył się w Paryżu w czerwcu 1914 roku (Borzęcki 1973). Regulamin ten, w zależności od potrzeb, zmieniany był przez następne Kongresy FIE.

Współczesna szermierka na florety

Wprowadzenie (1955) aparatu elektrycznego (Rys. 1) do wspomagania pracy sędziego stanowiło asumpt do skokowego rozwoju szermierki na florety. Początkowo bardziej zwracano uwagę na pewne utrudnienia prowadzenia walki, które związane były z wyposażeniem zawodników w sprzęt osobisty. Zmiany te dotyczyły budowy floretu oraz konieczności używania nowych elementów:

- kamizelki metalizowanej wyznaczającej ważne pole trafienia (Rys. 1),
- przewodu osobistego łączącego floret z aparatem elektrycznym poprzez przewód nawijający się w tzw. bębnie (Rys. 1), a także łączący się z własną kamizelką.

Rys. 1. Sędziowanie wspomagane aparatem elektrycznym
(Źródło: opracowanie własne - Alicja Majcherek)

Nowy floret elektryczny charakteryzował się większą masą w stosunku do dotychczasowego, był mniej wygodny, źle wyważony (Czajkowski 1968). Początkowo zawodnicy mieli trudności z właściwym osadzaniem trafień. Konieczność podłączenia się do przewodu rozwijającego i zwijającego się, czyli do tzw. bębna, stanowiła pewne utrudnienie w przemieszczaniu się zawodników po planszy. Jednakże zmianą, która - w pierwszych latach stosowania aparatu elektrycznego do sędziowania - znacznie utrudniała walkę zawodnikom była kamizelka metalizowana. Kamizelka od zewnątrz pokryta była tkaniną metalizowaną (dla przewodzenia prądu elektrycznego), a od strony wewnętrznej - stosunkowo grubą folią z polietylenu, stanowiącą warstwę izolacyjną, która jednak nie przepuszczała powietrza. Często zdarzało się, że po pewnym czasie stosowania kamizelek, warstwa wewnętrzna - polietylenowa pękała, odsłaniając ostre kawałki folii, które powodowały zadrapania, a nawet skaleczenia okolic szyi zawodnika. Przez pierwsze lata stosowania kamizelek - wymagana była pomoc innej osoby przy ich zakładaniu i zdejmowaniu. Pierwsze kamizelki były wiązane na plecach na tasiemki (4 rzędy), które następnie zamieniono na sprzączki, a następnie na jeden zamek błyskawiczny (od dołu do góry). Z czasem kamizelki udoskonalono tak, że obecne wykonywane są z materiałów delikatnych, lekkich, oddychających, zdecydowanie mniej męczących zawodników, a także umożliwiających zawodnikowi samemu jej zakładanie i zdejmowanie (zamek na przedniej stronie kamizelki).

Pomimo początkowych trudności - związanych z konstrukcją broni (florety cięższe, inny sposób osadzania końca broni) i koniecznością przyzwyczajenia się do walczenia z założoną na ubranie szermiercze kamizelką metalizowaną - po pewnym czasie wykształcił się nowy sposób walki na florety, odznaczający się złożoną techniką i taktyką, dużą różnorodnością działań i ogólnie zwiększoną dynamiką walki (Czajkowski 1968).

Aktualne florety nie różnią się wiele masą i wyważeniem od dawnych, tzw. zwykłych, a zawodnicy opanowali sposób poprawnego osadzania trafień. W tym miejscu należy przypomnieć, że na końcu klingi znajduje się tzw. punta, po wciśnięciu której, w wyniku zadania pchnięcia, aparat rejestruje trafienie. Aby aparat zarejestrował trafienie – punta musi być wciśnięta z siłą nie mniejszą niż 500 G (4,90 N). Natomiast czas wciśnięcia punkty pierwotnie wynosił ok. 3 ms, a na przełomie lat 2003/2004 Międzynarodowa Federacja Szermiercza wydłużyła ten czas do 13 – 15 ms (Technical rules FIE September 2025). Oznacza to, że punta musi być dłużej wciśnięta, nie wystarczy już „szybka wrzutka”, aby trafienie zostało zarejestrowane. W związku z tym zawodnicy zaczęli preferować sztywniejsze klingi, umożliwiające bardziej kontrolowane ruchy końcem broni. To z kolei przyczyniło się do zwracania większej uwagi na poprawność techniczną. Jednocześnie skrócono tzw. blocking time z 750 do 300 ms, w którym aparat umożliwia zarejestrowanie trafień obu zawodników. Po upływie tego czasu, trafienie zadane przez drugiego zawodnika (spóźnione) nie jest już rejestrowane. Ta zmiana wpłynęła na ograniczenie symultaniczności trafień, w tym szczególnie przyczyniła się do eliminowania błędów sędziowskich związanych z niepoprawnym wykonywaniem natarć z cofniętą ręką.

We współczesnej szermierce na florety wielkie znaczenie ma sprawność ogólna zawodnika, koordynacja ruchowa, wytrzymałość, dobre wyszkolenie techniczne, a przy tym odpowiednie cechy psychiczne, aby móc błyskawicznie wybierać i stosować odpowiednie rozwiązanie taktyczne. To razem prowadzi do tego, że nie tak rzadko można obserwować piękne i atletyczne walki z zachowaniem ideałów piękna techniki, ruchu i postawy, na które tak bardzo uwagę zwracali fechtmistrzowie w poprzednich wiekach.

Sędziowie i ich rola

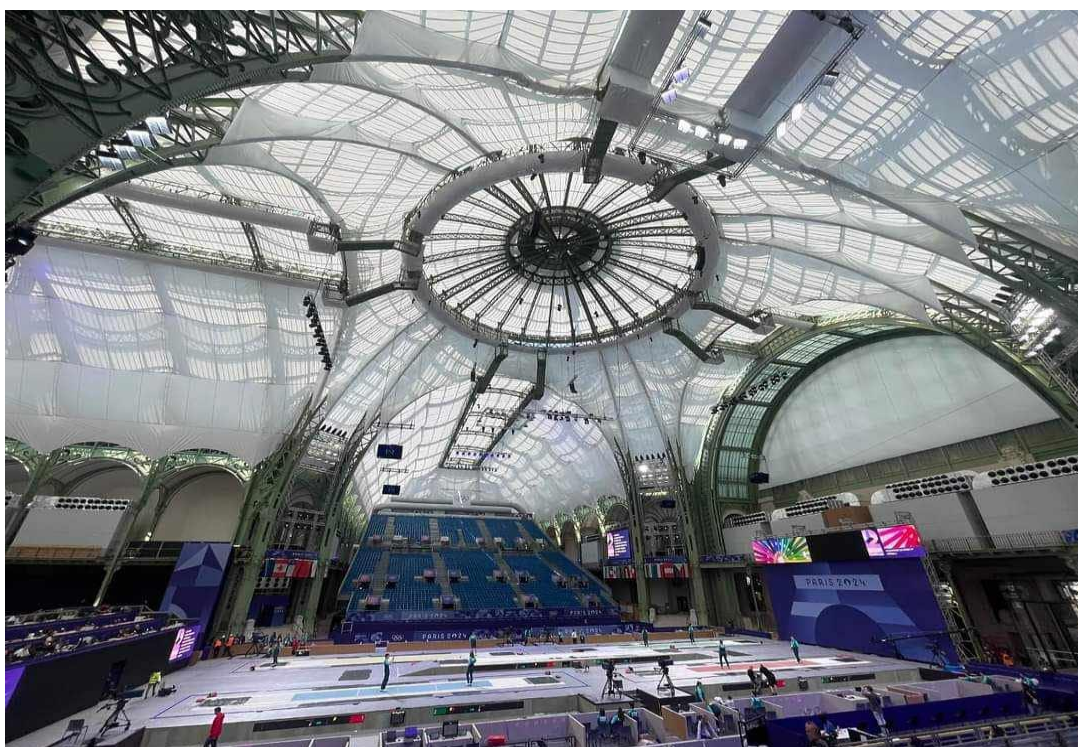
Aby zawody sportowe, w tym przypadku zawody szermiercze, mogły być rozegrane, potrzebni są sędziowie jako osoby bezstronne, rozstrzygające o zadaniu trafienia, a tym samym o zwycięstwie danego zawodnika (zawodniczki). Sędzia jest neutralnym, niezbędnym, a zarazem najbardziej samotnym uczestnikiem zmagani sportowych, gwarantującym przestrzeganie obowiązujących reguł, a także zapobiegającym konfliktom (Heinemann 1990). Sędzia w szermierce, podobnie jak w wielu innych dyscyplinach sportowych, prowadzi walkę toczoną między dwoma zawodnikami (zawodniczkami) zgodnie z obowiązującymi przepisami, w tym wypadku Międzynarodowej Federacji Szermierczej. Te przepisy dotyczą spraw formalnych, takich jak np. wymiary pola walki, czas walki, ilość trafień, które należy zadać, aby zwyciężyć, a także dotyczą konwencji szermierczej (w przypadku walki na florety i szable), jak np. pierwszeństwo natarcia przed przeciwnatarciem, o czym wspomniano wcześniej. Im dana walka lub spotkanie drużynowe ma większe znaczenie, tym większa jest odpowiedzialność sędziego i co się z tym wiąże – tym większym zaufaniem zawodników, trenerów, działaczy i widzów powinien cieszyć się sędzia. Jest to możliwe tylko wtedy, gdy sędzia charakteryzuje się pełną wiedzą formalną oraz zrozumieniem i specyficznym wyczuciem tempa i konwencji szermierczej. To powoduje, że sędzia powinien odznaczać się obiektywizmem, uczciwością, prawością, kompetencją, a także silną osobowością (Naglak 2001), by móc podejmować odważne i szybkie decyzje, co wpływa na opanowanie emocji u zawodników i innych osób zawsze obecnych na zawodach sportowych. Sędzia, który odznacza się m. in. pewnością siebie, zdecydowaniem, elegancją zachowania (wygląd, wypowiedź,

gestykulacja) wzbudza zaufanie u zawodników, a także u trenerów i widzów, gwarantując sprawny przebieg walki, a tym samym sprawny przebieg zawodów szermierczych, co szczególnie ważne jest dla widzów i organizatorów.

Rola sędziego szermierczego w rozstrzygnięciu walki jest wyjątkowa. Arbiter dba nie tylko o to, by walka odbywała się zgodnie z regulaminem, decyduje o przyznaniu trafień, ale także dzięki swoim ruchom i gestom ułatwia publiczności odbiór walki. Jego ocenie podlega każda akcja. Ruchy zawodników są skomplikowane i bardzo szybkie. Sędzia musi dostrzec niuanse, zachowując koncentrację i wykazując się spostrzegawczością. Jego ocena i decyzja o przyznaniu trafienia musi odbywać się błyskawicznie.

Oznacza to, że wymagania w stosunku do sędziego szermierczego są podobne jak w stosunku do najlepszych szermierzy. Niektóre osoby stosunkowo szybko mogą opanować skomplikowane zasady szermierczego sędziowania, lecz istotne są, podobnie jak u zawodników, predyspozycje psychologiczno-intelektualne.

Charakteryzując postawę sędziego szermierczego, na podstawie wieloletniego doświadczenia, należy stwierdzić, że sędzia powinien kierować się duchem uczciwości, całkowitej bezstronności, odznaczając się umiejętnością zachowania największej uwagi. Sędzia na planszy musi wzbudzać zaufanie nie tylko u walczących zawodników, co jest sprawą najważniejszą, ale także wśród innych osób zawsze obecnych na zawodach szermierczych, tj. wśród pozostałych sędziów (kolegów), trenerów i osób towarzyszących zawodnikom, a także wśród publiczności. To ostatnie zadanie nabiera coraz większego znaczenia, szczególnie ze względu na olbrzymie zainteresowanie licznie zgromadzonej publiczności na ostatnich Igrzyskach Olimpijskich Paryż 2024, gdzie zmagania szermierzy odbywały się w historycznym i prestiżowym obiekcie w centrum Paryża – Grand Palais, zawsze przy całkowicie wypełnionej widowni. Jest to wyraźna zmiana w stosunku do sytuacji z lat poprzednich i w stosunku do powszechnego przekonania.

Zdj. 2. Widok wnętrza Grand Palais – miejsca zmagania szermierczy
na Igrzyskach Olimpijskich Paryż 2024
(Źródło: Augusto Bizzi)

Zdj. 3. Andrzej Witkowski podczas sędziowania meczu o złoty medal
Igrzysk Olimpijskich Paryż 2024
(Źródło: Augusto Bizzi)

Zaufanie do sędziego powinno wynikać nie tylko z jego wiedzy dotyczącej skomplikowanych zasad sędziowania, ale także z jego uczciwości, empatii, uprzejmości, elegancji wypowiedzi i sylwetki, jednoznaczności obowiązujących gestów i pewności siebie. Sędzia powinien odznaczać się wrażliwością na uniwersalne wartości, takie jak: **dobro – prawda – piękno**, stanowiące tzw. triadę Platona. Wynika z tego, że sędzia szermierczy ma być kimś, którego najlepiej charakteryzuje łacińskie określenie - ***arbiter elegantiarum***.

Od pewnego czasu daje się zauważyć, że również w szermierce sędziowanie staje się, a może już się stało, bardzo wyspecjalizowaną umiejętnością, faktycznie zajęciem zawodowym. Możemy więc mówić o profesji sędziego szermierczego.

Na skutek wprowadzenia aparatu elektrycznego do sędziowania nastąpiły rewolucyjne zmiany w sposobie sędziowania walk we florecie.

Sędziowanie dawne

W okresie stosowania tzw. floretu zwykłego - sędziowanie było bardziej subiektywne niż dzisiaj. Sędziowie polegali głównie na swoim wzroku, umiejętności koncentracji i oczywiście na swoim doświadczeniu, aby ocenić, czy trafienie zostało zadane w ważne czy nieważne pole, czy natarcie zostało odparte zasłoną itd. Starano się, aby trafienie było zadane bardzo wyraźnie, najlepiej - aby widoczne było wygięcie klingi. Pewną próbą zwiększenia obiektywizacji sędziowania we florecie było rozwiązanie polegające na zanurzaniu końcówki klingi floretu w zabarwionym płynie. Następnie rozpoczynano walkę i po akcji sprawdzano -

czy i w jakim miejscu na białym ubraniu szermierczym zauważono kolorowe plamy świadczące o miejscu zadania trafienia. Barwnik ten szybko zanikał i można było sprawnie kontynuować walkę. W ten sposób sędziowano nawet po roku 1955, czyli w okresie, gdy już znany był aparat elektryczny (Skrudlik 2025, Kunze 2025, Dąbrowski 2025). Każda walka była sędziowana przez pięciu sędziów (Rys 2a, 2b, 2c, Zdj. 4): sędziego przewodniczącego (fran. *président de jury*), który miał półtora głosu, oraz czterech sędziów bocznych (fran. *assesseur*), z których każdy miał jeden głos. Sędzia przewodniczący przeprowadzał dokładną analizę każdej akcji szermierczej. Sędziowie boczni musieli uważnie słuchać, żeby zrozumieć tę analizę, co było potrzebne do prawidłowego odpowiadania na pytania zadawane przez sędziego przewodniczącego, które dotyczyły np. miejsca trafienia (pole ważne czy nieważne) czy skuteczności zasłony. Nieco upraszczając, można stwierdzić, że sędzia boczny spełniał tę rolę, którą aktualnie wypełnia aparat elektryczny do sędziowania. Należy dodać, że na zawodach krajowych czy też międzynarodowych niższej rangi, sędziami bocznymi byli zawodnicy z tej samej grupy eliminacyjnej, którzy aktualnie nie walczyli. Na zawodach najwyższej rangi, np. na mistrzostwach świata, sędziami bocznymi byli szermierze, którzy nie brali udziału w danym turnieju. Na przykład, w turnieju szablistów sędziami bocznymi często byli floreciści tak wyznaczeni, aby nie sędziowali kolegom ze swojej reprezentacji (zasada neutralności sędziego).

Niecodzienną praktykę sędziowania odnotowano podczas ogólnopolskich zawodów szermierczych, rozegranych we Lwowie w roku 1922 równocześnie z utworzeniem Polskiego Związku Szermierczego. Sędziowie zamiast decydować o zadaniu trafienia przy planszy, często wychodzili do pokoju obok i tam analizowali daną akcję (Papée 1987).

Przykład analizy akcji: *natarcie ze strony lewej* (wykonane przez zawodnika walczącego po lewej stronie sędziego przewodniczącego) *jest parowane, odpowiedź z prawej strony jest parowana, przeciwodpowiedź ze strony lewej i pozostawienie ze strony prawej.*

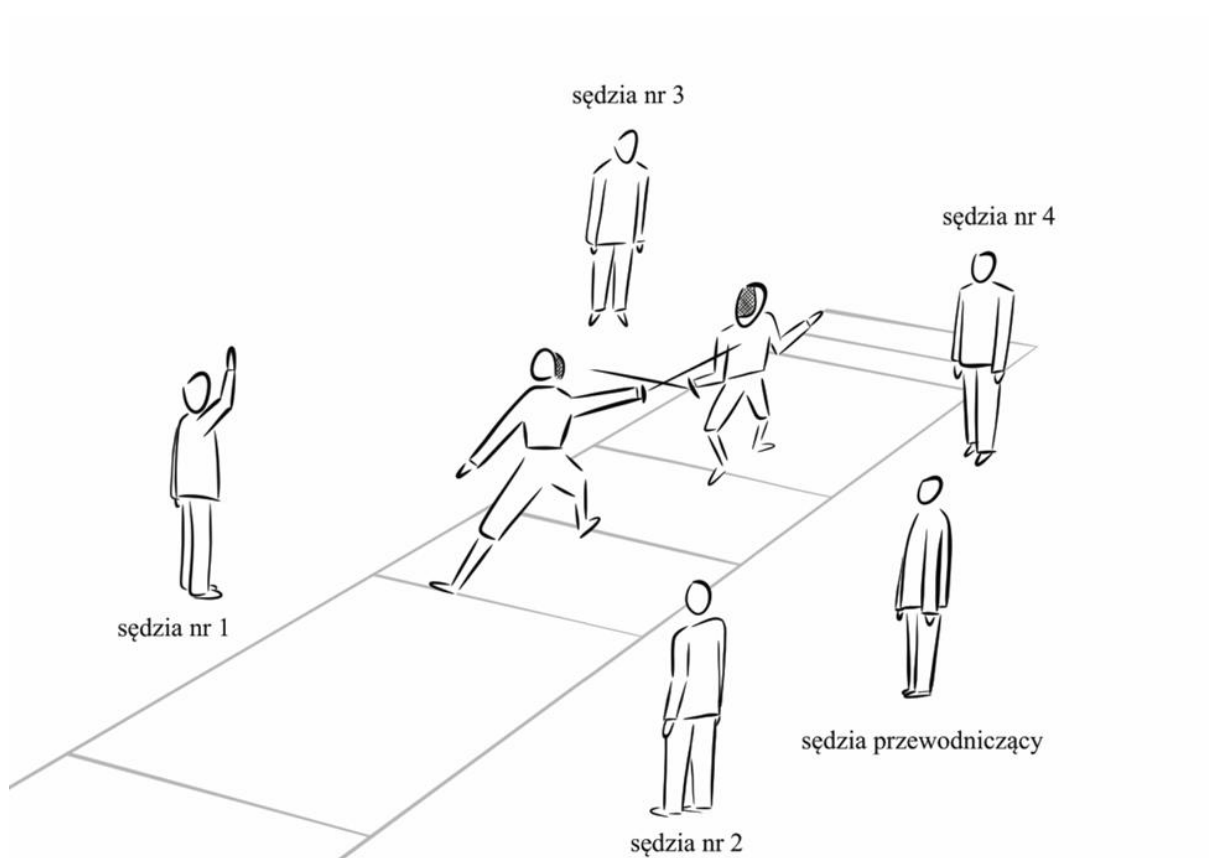
Po wygłoszeniu analizy, sędzia przewodniczący zadawał pytania sędziom bocznym. W tym przypadku, najpierw pytał sędziów bocznych znajdujących się po jego lewej stronie: *co dzieje się z natarciem wyprowadzonym przez zawodnika walczącego po lewej stronie?*

Przykładowe odpowiedzi sędziów bocznych (Rys. 2a).

Sędzia boczny nr 1: *natarcie trafia w ważne pole* (1 głos).

Sędzia boczny nr 2: *natarcie parowane* (1 głos).

Ocena sędziego przewodniczącego: *natarcie parowane* (1,5 głosu).

Rys. 2a. Sędziowie podczas walki na tzw. zwykły floret
(Źródło: opracowanie własne - Alicja Majcherek)

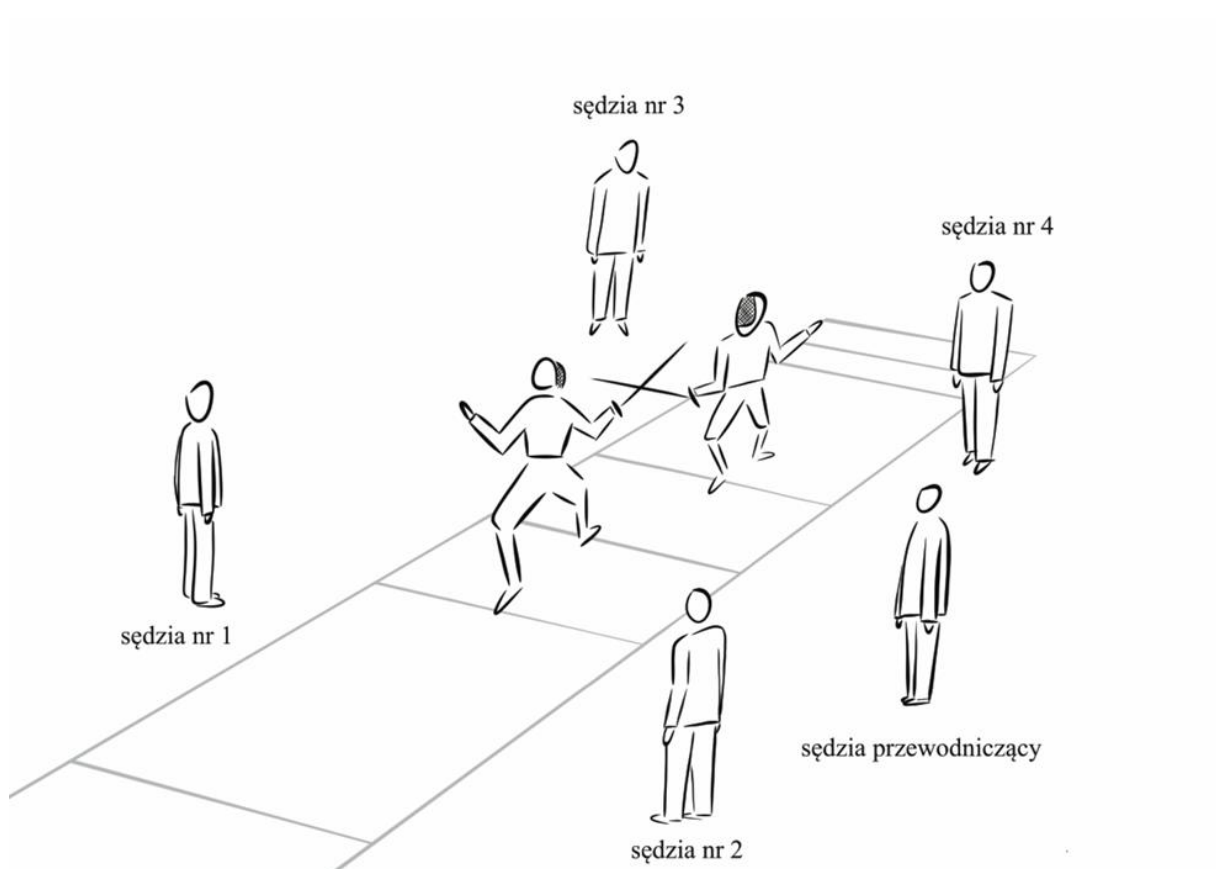
Stosunek głosów: 2,5 do 1 na korzyść orzeczenia, że natarcie ze strony lewej zostało skutecznie sparowane. Następnie sędzia przewodniczący pytał sędziów bocznych znajdujących się po jego prawej stronie: *co dzieje się z odpowiedzią zawodnika walczącego po prawej stronie?*

Przykładowe odpowiedzi sędziów bocznych (Rys. 2b).

Sędzia boczny nr 3: *odpowieź parowana* (1 głos).

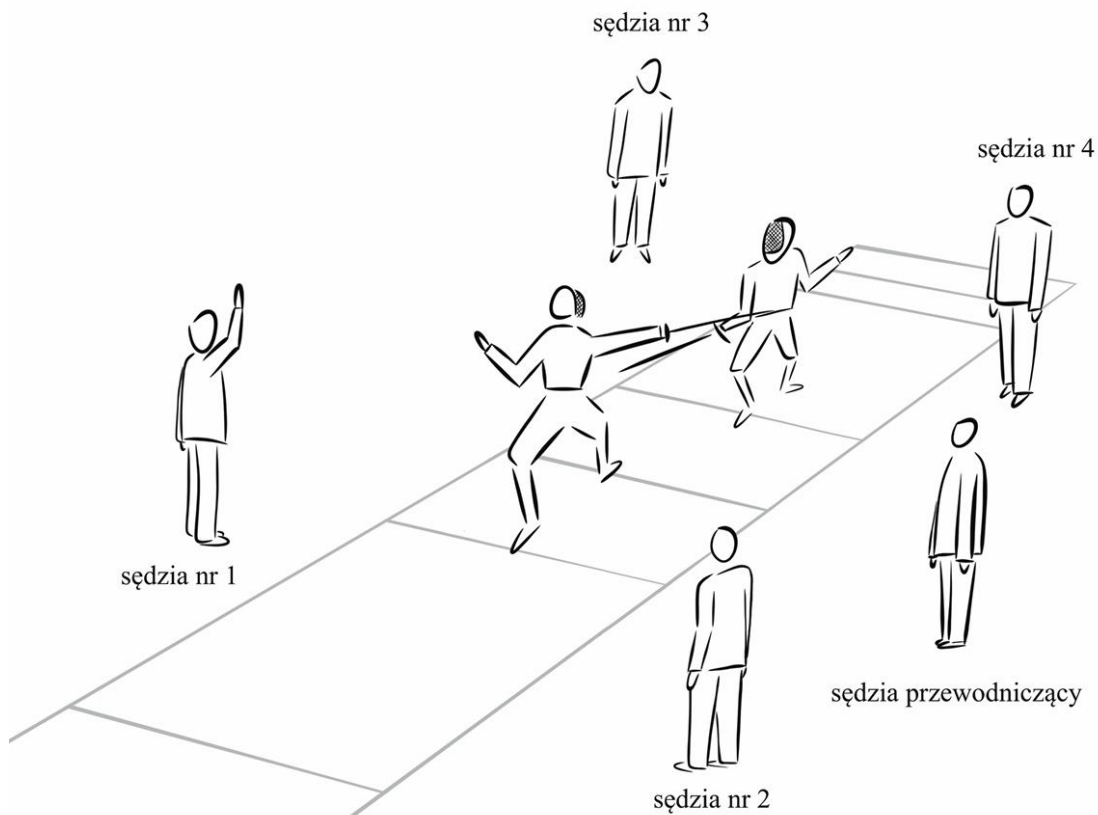
Sędzia boczny nr 4: *odpowieź parowana* (1 głos).

Ocena sędziego przewodniczącego: *odpowieź parowana* (1,5 głosu).

Rys. 2b. Sędziowie podczas walki na tzw. zwykły floret
(Źródło: opracowanie własne - Alicja Majcherek)

Stosunek głosów: 3,5 do 0 dla orzeczenia, że odpowiedź została skutecznie sparowana.
 Teraz sędzia przewodniczący pytał sędziów bocznych znajdujących się po jego lewej stronie:
co dzieje się z przeciwoodpowiedzią zadaną przez zawodnika znajdującego po lewej stronie?
 Przykładowe odpowiedzi sędziów bocznych (Rys. 2c).
 Sędzia nr 1: *trafia*.
 Sędzia nr 2: *trafia nisko* (w pole nieważne)
 Ocena sędziego przewodniczącego: *trafia*.
 Stosunek głosów: 2,5 do 1 dla orzeczenia, że przeciwoodpowiedź trafiła.

Rys. 2c. Sędziowie podczas walki na tzw. zwykły floret
(Źródło: opracowanie własne - Alicja Majcherek)

Orzeczenie końcowe sędziego przewodniczącego: *trafienie w prawo*. Oznacza to, że zawodnik znajdujący się po jego lewej stronie zadał trafienie zawodnikowi znajdującemu się po prawej stronie sędziego przewodniczącego.

Z tradycyjnym sędziowaniem (bez udziału aparatu), gdzie najczęściej walki były toczony do 5. trafień, związany był zwyczaj zamiany miejsc zawodników w połowie walki (po uzyskaniu trzeciego trafienia przez jednego z walczących). W przypadku, gdy zawodnik praworęczny walczył z zawodnikiem leworęcznym, miejscami zamieniali się sędziowie boczni.

Zdj. 4. Międzynarodowe zawody szermiercze w San Remo (1931 r.)
Walczą: Włoch Agostini (z prawej) i Francuz Dutot
(Źródło: Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Na zawodach międzynarodowych sędziowanie prowadzone było tylko w języku francuskim. Tym językiem także posługiwano się w sprawach dotyczących organizacji zawodów. Za organizację zawodów odpowiadała, tak jak obecnie, Komisja Techniczna (fran. *Directoire Technique*).

Sędziowanie wspomagane aparatem elektrycznym

Wprowadzenie aparatu elektrycznego do sędziowania walk we florecie natychmiast spowodowało uszczuplenie składu sędziowskiego z pięciu do jednej osoby, wskutek wyeliminowania czterech sędziów bocznych. Nowym obowiązkiem sędziego przewodniczącego - którego z upływem czasu zaczęto określać krótko **sędzia**, a po wprowadzeniu systemu weryfikacji video jako **sędzia główny** - było, przed rozpoczęciem walki, sprawdzenie sprzętu osobistego zawodników pod kątem jego dopuszczenia do zawodów, w tym sprawdzenie poprawności technicznej floretu, którego punta – jak wcześniej podano – musi wytrzymać nacisk odpowiadający sile 500 G.

Jednakże funkcja sędziego bocznego nie tak całkowicie została wyeliminowana. Na uzasadnioną prośbę zawodnika, sędzia główny może zgodzić się na udział dwóch sędziów bocznych w danej walce, którzy głównie zwracają uwagę na to, czy zawodnicy walczą zgodnie z regulaminem (najczęściej chodzi o niedozwolone zasłanianie się ręką nieuzbrojoną lub maską). Z kolei, w walkach półfinałowych i finałowych dwaj sędziowie boczni biorą udział obligatoryjnie.

Sędzia może dyscyplinować zawodników, stosując ustne upomnienie (bez konsekwencji dla zawodnika) lub może dać zawodnikowi ostrzeżenie (pokazanie zawodnikowi żółtej kartki), lub ukarać zawodnika karnym trafieniem (pokazanie zawodnikowi czerwonej kartki). Popętnienie tego samego przewinienia, za które zawodnik otrzymał żółtą kartkę, skutkuje otrzymaniem karnego trafienia. Za szczególnie poważne przewinienia, np.

niesportowe zachowanie, sędzia może pokazać zawodnikowi czarną kartkę, skutkującą jego usunięciem z udziału w zawodach. Od roku 2019 sędzia może ukarać zawodnika lub obu zawodników za tzw. walkę pasywną.

Zdj. 5. Kartki sędziowskie Andrzeja Witkowskiego - IO Tokio 2020
(Źródło: Andrzej Witkowski)

Tak jak w przypadku sędziowania walk na tzw. zwykły floret, sędzia przewodniczący nadzoruje walkę, a w przypadku, gdy aparat sygnalizuje zadanie trafienia lub trafień (zapalenie się światła) w ważne lub nieważne pole, sędzia wydaje komendę *stój*, następnie przeprowadza analizę akcji. Warto podkreślić, że zawodnik może poprosić sędziego głównego o powtórzenie analizy, co najczęściej jest wyrazem jego niezadowolenia z interpretacji akcji.

Początkowo aparaty wymagały ręcznej obsługi (wygaszanie światełek po zadaniu trafień), co skutkowało koniecznością obecności specjalnej osoby bezpośrednio przy aparacie. Po kilkunastu latach aparaty zostały udoskonalone i aktualnie sędzia może zdalnie sterować aparatem za pomocą tzw. pilota (Rys. 1).

Pewnym utrudnieniem dla sędziego była konieczność jednoczesnego koncentrowania się na walce oraz trzymania w ręce i mówienia do mikrofonu podczas sędziowania walki finałowej lub walk finałowych (w przypadku finału grupowego, najczęściej składającego się z 6. zawodników). Było to praktykowane zawsze na turniejach wyższej rangi. Dzięki temu zgromadzona publiczność mogła dokładnie słyszeć wszystkie komendy sędziego, w tym szczególnie analizę danej akcji szermierczej, którą sędzia wypowiadał po komendzie *stój*. Aktualnie sędziowie mają łatwiej, dzięki korzystaniu z tzw. mikroportów.

W latach od 1995 do 2010 trwał proces wprowadzania zmian formy sędziowania. Zamiast wygłaszania analizy akcji, sędziowie zaczęli stosować odpowiednie gesty, łatwe do zauważenia z dalszej odległości. W związku z tym znacznemu uproszczeniu uległa forma wypowiedzi sędziego w języku francuskim; pozostało tylko kilka komend. Najważniejsze z nich (Rys. 3) to: *en garde* (postawa szermiercza), *prêts* (gotowi), *allez* (naprzód), *halte* (stój).

Rys. 3. Najważniejsze gesty sędziowskie
(Źródło: Witkowski 2019)

Sędziowanie aktualne

Aktualnie - począwszy od roku 2007, na zawodach wysokiej rangi - zawodnik niezadowolony z decyzji sędziowskiej może poprosić sędziego głównego o skorzystanie przez niego z podglądu video (ponowna obserwacja akcji szermierczej na monitorze z możliwością zwolnienia ruchów zawodników). W takim przypadku sędzia główny uprawniony jest do dyskusowania z sędzią video i ewentualnie może zmienić wcześniej podjętą swoją decyzję. Zawodnik traci to uprawnienie, jeżeli sędzia dwukrotnie nie przychyli się do jego sugestii. Sędzia główny z własnej inicjatywy również może skorzystać z zapisu video i na tej podstawie, po konsultacji z sędzią video, podjąć decyzję. Podobnie, sędzia video może zasygnalizować sędziemu głównemu potrzebę ponownej obserwacji danej akcji na monitorze.

Wprowadzenie weryfikacji video (ang. video refereeing) przyczyniło się do podniesienia poziomu obiektywizmu i przejrzystości decyzji sędziowskich poprzez możliwość konsultowania się dwóch sędziów: sędziego głównego i sędziego video. Ostateczna decyzja należy do sędziego głównego. Do protokołu wpisywane są kolejno:

- decyzja sędziego głównego podjęta przy planszy (podjęta w pierwszym momencie),
- sugestia (decyzja) sędziego video po obejrzeniu danej akcji na monitorze,

- ostateczna decyzja sędziego głównego.

Istotna jest dobra współpraca i komunikacja między sędzią głównym i sędzią video. Dyskusja między nimi powinna być krótka i rzeczowa. Ewentualna różnica zdań nie może być zauważalna dla odbiorców, by nie wpływać negatywnie na autorytet sędziego głównego. Zawody najwyższej rangi najczęściej sędziowane są przez elitarną grupę wyselekcjonowanych arbitrów, którzy regularnie konsultują się ze sobą. Ułatwia to ocenę skomplikowanych akcji.

Zdj. 6. Konsultacja sędziego głównego (A. Witkowski) i sędziego video (Ayoub Mohamed Ferjani) podczas finału Igrzysk Olimpijskich Paryż 2024 w drużynowym florecie kobiet
(Źródło: Augusto Bizzi)

Początkowo, gdy po raz pierwszy na igrzyskach olimpijskich wprowadzono analizę video (Igrzyska Olimpijskie Pekin 2008), zawody rozgrywane były na czterech planszach, a przy każdej planszy znajdował się obserwator FIE, który pełnił rolę sędziego video (Kaszubowski 2025). Od roku 2009 przyjęto system obowiązujący aktualnie, opisany powyżej.

Stosowanie weryfikacji video jest standardem na zawodach wysokiej rangi, lecz coraz częściej mamy do czynienia z tą formą wspierania obiektywizmu sędziów także na zawodach niższej rangi. Jednak dla zawodników, trenerów i kibiców ważne jest, aby walka odbywała się płynnie, bez zbędnych przerw. Zawodnicy traciliby koncentrację na walce, a publiczność - widowisko. Decyzje sędziego muszą być stanowcze.

Sposób nominacji sędziów na najważniejsze imprezy szermiercze na przykładzie Igrzysk Olimpijskich Paryż 2024

Jest rzeczą oczywistą, że najważniejsze zawody sportowe, w tym oczywiście najważniejsze turnieje szermiercze, powinny być sędziowane przez najlepszych sędziów. Komisja Sędziowska Międzynarodowej Federacji Szermierczej i zarząd FIE (Executive Committee) typują sędziów z grupy doświadczonych sędziów ze światowej czołówki. Lista nominowanych sędziów publikowana jest zawsze po mistrzostwach świata seniorów w sezonie

poprzedzającym igrzyska olimpijskie. Przed nominacją sędziowie są obserwowani i otrzymują noty podczas mistrzostw świata, mistrzostw poszczególnych kontynentów i pucharów świata. Jednak nominacja nie odbywa się na podstawie oceny jednego sezonu, lecz na podstawie osiągnięć z okresu od poprzednich igrzysk olimpijskich. Po zakończeniu każdego sezonu (po mistrzostwach świata seniorów, tj. na przełomie lipca i sierpnia) FIE publikuje ranking sędziów w poszczególnych broniach.

Zdj. 7. Członkowie Komisji Technicznej i delegaci ds. sędziów na Igrzyskach Olimpijskich Paryż 2024 (trzeci od lewej – A. Witkowski)
(Źródło: Augusto Bizzi)

Następnie wybrani sędziowie są przydzielani do poszczególnych broni: dziesięciu do sędziowania floretu, dziesięciu – do szabli i sześciu – do szpady. Arbiter może sędziować w innej broni, pod warunkiem, że posiada licencję w danej broni. Najczęściej zdarza się, że sędziowie floretowi i szablowi rozstrzygają również w szpadzie.

Nominowanie do rozstrzygania walk szermierczych podczas turnieju olimpijskiego jest wielkim wyróżnieniem dla sędziego oraz potwierdzeniem jego przynależności do najlepszych z najlepszych. Tego zaszczytu może doświadczyć tylko nieliczna grupa arbitrów. W tym miejscu należy przypomnieć Polaków (Tab. 1), którzy mieli zaszczyt sędziowania na igrzyskach olimpijskich. Pierwszym z nich był **Adam Papée** (drugi w kolejności prezes Polskiego Związku Szermierczego, Honorowy Prezes Polskiego Związku Szermierczego), który na Igrzyskach Olimpijskich Los Angeles 1932 pełnił funkcję sędziego przewodniczącego podczas walk finałowych w szabli (finał grupowy). Sam Adam Papée tak to wspominał (Papée 1987): *Finał prowadziłem do końca, bez jakichkolwiek zastrzeżeń i to był w historii szermierki pierwszy wypadek przewodniczenia sędziego Polaka w finale igrzysk olimpijskich.*

Tab.1. Sędziowie z Polski rozstrzygający turnieje olimpijskie*

Los Angeles	1932	Adam Papée
Monachium	1972	Czesław Wardzyński
Seul	1988	Jacek Bierkowski, Wojciech Dryła
Barcelona	1992	Wojciech Dryła, Krzysztof Głowacki
Atlanta	1996	Tadeusz Piguła
Sydney	2000	Marian Sypniewski
Ateny	2004	Piotr Kiełpikowski
Pekin	2008	Adam Kaszubowski
Londyn	2012	Roman Sznajder
Rio	2016	Andrzej Witkowski
Tokio	2020	Andrzej Witkowski
Paryż	2024	Andrzej Witkowski

*Przy opracowaniu wykazu sędziów-Polaków, rozstrzygających na poszczególnych igrzyskach olimpijskich, uwzględniono informacje przekazane przez wybitnych polskich szermierzy: Z. Skrudlika, R. Kunzego, K. Głowackiego, J. Kaczmarka, J. Bierkowskiego, M. Dąbrowskiego, B. Wysoczańską, T. Pigulę, A. Kaszubowskiego

Podsumowanie

Uprawianie szermierki, w tym szermierki na florety, prowadzi do rozwoju umiejętności koncentracji, obserwowania i rozpoznawania zamiarów przeciwnika, wysokiego poziomu panowania nad sobą, a przede wszystkim prowadzi do kształtowania woli zwycięstwa. W walce szermierczej przejawiają się zarówno fizyczne, jak również intelektualne i psychiczne cechy zawodników; zauważalna jest ich osobowość, charakter, temperament, odwaga oraz wola zwycięstwa.

Na przestrzeni lat szermierka na florety ulegała zmianom organizacyjnym i technicznym, wskutek czego zmieniały się sposoby sędziowania związane z tymi zmianami.

Wielką rewolucją okazało się wprowadzenie (pod koniec XVIII wieku) i upowszechnienie (początek XIX wieku) maski, co skutkowało stopniowym doskonaleniem sztuki szermierczej poprzez zwielokrotnienie rodzajów stosowanych działań szermierczych i zwiększenie ich szybkości. Od tej pory bezpiecznie można było brać udział w licznych walkach ćwiczebnych, sprzyjając w ten sposób stałemu doskonaleniu się i stopniowemu eliminowaniu działań, których celem wyłącznie było piękno i finezja wykonywanych ruchów.

Następną wielką rewolucją było wprowadzenie aparatu elektrycznego do wspomagania sędziowania (1955). Pomimo początkowych trudności, po pewnym czasie wykształcił się nowy sposób walki na florety, odznaczający się złożoną techniką i taktyką, dużą różnorodnością

działań, a przede wszystkim zwiększoną dynamiką walki. W zakresie sędziowania spowodowało to ograniczenie składu sędziowskiego poprzez wyeliminowanie sędziów bocznych. Od tej pory walkę sędziuje jeden sędzia – sędzia główny, chociaż za zgodą sędziego głównego mogą pojawiać się sędziowie boczni, a w przypadku walk finałowych i półfinałowych udział dwóch sędziów bocznych jest obligatoryjny.

Kolejną istotną zmianą było wprowadzenie, od roku 2007, weryfikacji video (ang. video refereeing), co przyczyniło się do podniesienia poziomu obiektywizmu sędziowania.

Bardzo zauważalną zmianą (stopniowo od roku 1995 do roku 2010) było wprowadzenie nowej formy sędziowania, polegającej na zastąpieniu słownej analizy danej akcji, wygłaszanej w języku francuskim, odpowiednimi gestami rąk.

Na zakończenie warto uświadomić sympatykom sportowej walki na białą broń, że walka szermiercza, w tym oczywiście też na florety, jest swego rodzaju grą intelektualną dwóch zawodników-przeciwników, którzy - oprócz przygotowania ogólnorozwojowego, atletycznego, wytrzymałościowego - odznaczają się wysokim poziomem specjalistycznego przygotowania technicznego. Wszystko to razem stanowi warunek konieczny, lecz niewystarczający do osiągnięcia najwyższych sukcesów. Do tego potrzebne są jeszcze uzdolnienia psychiczne i intelektualne. Tylko tak przygotowani i uzdolnieni rywale mają szansę wzbic się na bardzo wysoki poziom, porównywalny niemal z twórczością artystyczną. Oznacza to, że w szermierce znaczenie ma inteligencja i twórcze myślenie. Ten bardzo wysoki poziom właśnie można określić jako *sztukę władania białą bronią*, która najlepszym zawodnikom oraz wprawionym widzom dostarcza wrażeń porównywalnych np. z podziwianiem wybitnych dzieł sztuki w muzeach czy przeżywania twórczości teatralnej lub filmowej. Lapidarnie i celnie oddaje to znane zdanie, które wypowiedział Lucien Gaudin: *Szermierka jest sportem, sztuką i nauką* (Czajkowski 1968).

Bibliografia

Bazarewicz W. (1975). *Sprawocznik Fiechtowanie*. Fizkultura i Sport, Moskwa.

Borzęcki B. (1973). *Regulamin zawodów szermierczych FIE*. Polski Związek Szermierczy, Warszawa.

Borzęcki B. (1994). *Białą bronią urzeczeni*. Polski Związek Szermierczy, Warszawa

Czajkowski Z. (1968). *Teoria i metodyka współczesnej szermierki*. Wydawnictwo Sport i Turystyka, Warszawa.

Czajkowski Z. (2006). *Zarys dziejów szermierki w Europie od czasów średniowiecza do przełomu XIX i XX wieku*. Ido - Ruch dla Kultury, 6, 42-51.

Czajkowski Z. (2007). *Taktyka i psychologia w szermierce*. Wydawnictwo AWF w Katowicach.

Czajkowski Z. (2007a). *Szermierka w dawnej Polsce*. Ido – Ruch dla Kultury, 7, 54 – 64.

Czajkowski Z. (2010). *Domenico Angelo – a great fencing master of the 18th century and champion of the sport of fencing*. Studies in Physical Culture and Tourism. Vol. 17, No 4, 323 – 334.

Heinemann K. (1990). *Wprowadzenie do socjologii sportu*. Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych, Warszawa.

Kopaliński W. (2003). *Słownik mitów i tradycji kultury*. Oficyna Wydawnicza RYTM, Dom Wydawniczy BELLONA, Warszawa.

Kozłowski M. (1966). *Nike olimpijska Paioniosa*. FILOMATA, nr 200 – 201, 2.

Korczyński W. (2016). *Honor nad życie*. Newsweek Historia, 73 – 77.

Łuczak M. (2002). *Szermierka w Polsce latach 1945–1989*. Wydawnictwo AWF, Poznań.

Łuczak M. (2016). *Szermierka w Polsce 1918-1945*. Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.

Łuczak M. (2025). *Drogi Czytelniku! w Angelo D. (2025). Szkoła szermierki wraz z ogólnym objaśnieniem głównych postaw i pozycji dla tej sztuki właściwych*. Universitas. Kraków.

Morys M. (2006). *Szermierka – szpada*. Skrypt AWF Katowice.

Naglak Z. (2001). *Teoria zespołowej gry sportowej. Kształcenie gracza*. Wydawnictwo AWF we Wrocławiu.

Papée A. (1987). *Na białą broń*. Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa.

Rachet G. (2006). *Słownik cywilizacji greckiej*. Wydawnictwo Książnica, Katowice.

Szwarc A. (2008). *Modele poznawcze odwzorowujące sprawność działania w grach w piłkę nożną*. AWF i S, Gdańsk.

Technical rules FIE. September 2025.

Witkowski M. (2019). *Niezbędnik sympatyka szermierki*. Wydawnictwo Mila, Poznań.

Zabłocki W. (2015). *Pojedynki i kobiety*. Zakład Poligraficzny DRUKMA Janusz Skoczyński Olgierd Skoczyński, Poznań.

Relacje werbalne

Skrudlik Z. (2025). Relacja ustna. Europejski Festiwal Szermierki. 24.05.2025. Poznań.

Kunze R. (2025). Relacja ustna. Europejski Festiwal Szermierki. 24.05.2025. Poznań.

Dąbrowski M. (2025). Relacja ustna. Europejski Festiwal Szermierki. 24.05.2025. Poznań.

Kaczmarek J. (2025). Relacja ustna. Europejski Festiwal Szermierki. 24.05.2025. Poznań.

Piguła T. (2025). Relacja telefoniczna. 10.02. 2025.

Kaszubowski A. (2025). Relacja telefoniczna. 5.11.2025

Wysoczańska B. (2025). Relacja telefoniczna. 5.11. 2025.

Głowacki K. (2025) Relacja ustna. 16.11.2025. Wrocław.

Bierkowski J. (2025) Relacja telefoniczna. 17.11.2025.

<https://wilcoxcollection.ku.edu>